

հերի մէջ մի շատ լաւ միջոց է իմանալու հա-
մար, թէ Աստուծոյ եւ նրանց նմանները, իրեւ-
նապատեան արտաքին ոչնչութիւններ, արժա-
նի են արհամարհանել միայն...

«С.-ПЕТЕРБУРГСКАЯ ВѢДОМОСТИ» 80-
ԴՈՒԱԾԸ

«С.-Петербург. Вѣд.» լրագրի մէջ կարդում
ենք հետեւեալ յօդուածը. «Моск. Вѣд.» լրա-
գրի № 189-ի մէջ շատ է խօսվում հայերի
չարամտութեան մասին. ճանաչել համար մատ-
նացող անհնձ նրանց կողմնակիցները մէկի վրա
(Անւ ծովի ափի վրա), ուր արհամարհանելի
Թիւրքա հեռանալուց յետոյ հողը կտրուի
297 դէսիատին իւրաքանչիւր տան վրա, որ
չարգելից հայերին յափշտակել էլի 30,000 դե-
սետին հող սահմանակից արքունական հո-
ղից» Յօդուածի հեղինակը մի եւ նոյն ժամա-
նակ վկայութիւն է բերում Արիօի «Россия и
Армяне» բրոշիւրից «Новое Время» լրագրի
պահեստից: Իր բրոշիւրի մէջ Արիօն էլ վկա-
յութիւն է բերում «Новое Время» լրագրի №
7095-ում պ. Ծ-ից «Հայերը Անւ ծովի կով-
կասեան ծովափում» վերնագրով թղթակցու-
թիւնից: Հէնց այդ յօդուածի մէջ ասված է,
որ Պօլիօնիքի գիւղում 11 ծուխ հայեր ու-
նեն 297-ական դեսետին հող. չը բաւակա-
նանալով դրանով, նրանք սեփականացրին կըր-
կին 3000 դեսետին արքունական հող: Արի-
օն, եւ դրա հետ միասին «Моск. Вѣд.» լրա-
գրին չը գիտեմք ինչու համար հարկաւորվել է
մէկ աւելորդ զօր աւելացնել վերջին թւանշա-
նի վրա:

Տեղեկութիւններ հաւաքելով կովկասեան
երկրի ժամանակագրութեան մէջ, պրակ 3. հ.
1 (կովկասեան ստատիստիկական կոմիտէի
պաշտօնական հրատարակութիւն 1887 թ.), եւ
զտայ հետեւեալ փաստերը, որոնք մատնացոյց
են անուամբ, որ բոլոր կողմնակիցները առանց բա-
ցառութեան՝ հայերը, մայրօրսները, լեհերը,
չէխները, յոյները, մոլդավիաները եւ զրանց
թւում հայերը Ձէրնօօրեան շրջանում ստա-
ցել են 100 դեսետինից աւելի խոշոր հողա-
բաժիններ, եւ որ Պօլիօնիքի հայ ազգա-
բնակչութիւնը ունի 25 ծուխ (զրանցից 4-ը
անհող) եւ ընդամենը 3000 դեսետին հող,
148 դեսետին ծուխի վրա, եւ ոչ թէ 297-
3000 դեսետին: Ինչպէս մատնացոյց է անում
պ. Ծ-ից, իսկ նրան վկայ բերողները, իրանց
համար փոքր երեւացող թւանշանը մեծացնում
են 10 անգամ, դարձնելով նրան 30,000...

Բերում եմ Ձէրնօօրեան շրջանի, այժմ նա-
հանգի, կալուածական գոյքի աղիւսակը:

Ծուխ. հողի ծուխի քանակ. վրա		
Նօփօրօս. բաժ. (մայրօրսներ եւ յոյներ)	455	49820
Վելիւսիւն. բաժ. գիւղեր՝		107

այնտեղ կարգացվել են դասախօսութիւններ
լրագրական հաստատութեան մասին (Das Zei-
tungswesen): Իսկ 1902/1903 շրջանի համար
ծանուցված են դասախօսութիւններ մամուլի
պատմութեան մասին:

Խնդիրը ուսումնասիրութեան է յանձնված
Բազելում, Ժընեւում, Սէն-Պալում եւ Շվեյ-
ցարիայի ուրիշ կենտրոններում: Ժուրնալիս-
տական կուրսերի պաշտպանները եռանդով
պրօպագանդ են անում: Այդ կուրսերը պիտի
բարձրանան այսպէս կոչված հասարակական
բոլոր գիտութիւնները՝ քաղաքական տնտեսու-
թիւն, տնտեսական քաղաքականութիւն, փիլի-
սոփայութիւն, ընդհանուր պատմութիւն ու
գրականութիւն, վիճակագրութիւն, համեմա-
տական օրէնսդրութիւն եւ այլն:

Այս հետաքրքրական զեկուցման իրեւ հե-
տեւանք՝ միաձայն ընդունվեց նրա հեղինակի
հետեւեալ բանաձեւը:

«Մամուլի միջազգային 8-րդ համաժողովը
ցանկութիւն է յայտնում, որ ժուրնալիստի-
կայի դասաւանդութիւնը մտքովի այլ եւ այլ
երկրների համալսարանների մէջ»:

Կէսօրից յետոյ ցրվեց հանգիստականներին մի
շրջաբերական՝ հայոց մամուլի մասին, —մի հա-
մառօտ ուրուագիծ հայկական լրագրութեան
սկսած 1794-ից, երբ յոյս տեսաւ Կարկաթա-
յում առաջին հայ թերթը:

Նկարագրված է այդ մամուլի երկչոտ սկզբը-
նաւորութիւնը, երբ կրօնական ոգին էր իշ-
խում հայոց հրապարակախօսութեան մէջ եւ
երբ հայկական լուսաւորութեան ճրագները
վաւրվում էին ոչ թէ հայրենիքում, ուր միջ-
նադարեան պայմանները անհարկն էին դարձ-
նում տպագրութեան գոյութիւնը—այլ հեռա-
ւոր կենտրոններում՝ Վենետիկ, Պարիզ, Մոս-
կովա...

Տէկոս (լեհեր եւ չէխեր) .	11	1700	154
Տէլէքօ (չէխեր)	12	2580	215
Դիւրսկոե (ռուսներ)	46	4590	100
Վոլյանսկօ (ռուսներ)	81	8060	100
Պօլիօնիքի (հայեր)	21	3000	143
Դէֆանսկօ (ռուսներ)	41	6340	154
Շապուգսկօ (մոլդավիան) .	54	6090	113
Արմեանսկօ (հայեր)	53	8200	154
Նօփօ-Միլայօվսկի (ռուս) . .	27	5400	200
Պօլիօնիքի (հայեր)	34	4650	136
Օլշինսկօ (ռուսներ)	26	6300	242
Նէրոնսկօ (ռուսներ)	27	4000	147

Ապա «Моск. Вѣд.» լրագիրը վերջիշեալ յօ-
դուածում ասում է. «Լուսարանիւ համար
հայերի դրութիւնը Կովկասում, բերելը մի
քանի թւանշաններ թիֆլիսի նահանգում նը-
րանք կազմում են ազգաբնակչութեան 37,5 տո-
կոս, Բազուի նահանգում—38,4 տոկ., Գու-
թայիսի նաւ.—58,5 տ., Երեսեւոպոլի նաւ.—
69,3 տոկոս: Հայերի ձեռքում այդ նահանգնե-
րում գտնվում են ոչ միայն ամենալաւ հողեր,
այլ եւ համարեա առեւտրական բոլոր ձեռ-
նարկութիւնները: Մի եւ նոյն ժամանակ նը-
րանք աչքի ընկնող դեր են խաղում տեղական
վարչութեան մէջ, որը նրանց հնարաւորութիւն
է տալիս բարելաւել իրանց ցեղակիցների դրու-
թիւնը եւ ընդարձակել նրանց արտօնութիւն-
ները» Վերջիշեալը գեղեցիկ լուսարանում է,
թէ որքան քիչ ծանօթութիւն ունի մերկայնողը
մինչեւ անգամ հայերի ժամանակակից տարած-
ման հետ Ռուսաստանում: Ահա թէ ինչ է ա-
սում Մօսկովայի լրագրի չօչափած առարկայի
մասին պաշտօնական կովկասեան օրացոյցը 1901
թ. (եր. 50, բաժ. III):

Ընդհ. Հայեր Տոկ. Խոզարսկ.			
ազգաբ.			տոկոսը
Թիֆլ. նաւ. 808,143	193,610	24 տ եւ ոչ 37,5 տոկ.	
Բազուի նաւ. 712,703	55,459	7 » եւ ոչ 38,4 »	
Գու. նաւ. 923,306	16,399	2 » եւ ոչ 58,5 »	
Երեսեւ. նաւ. 728,943	258,324	35 » եւ ոչ 69,3 »	
Ներսեւ. նաւ. 670,405	875,700	56,6 »	չը կայ
Գաղստ. շրջ. 592,780	1,054	0,2 »	չը կայ
Նարսի շրջ. 174,044	37,094	21,0 »	չը կայ
Չերսոմ. շրջ. 18,125	970	5,0 »	չը կայ
Հիւս. Կովկ. 3,572,639	31,525	0,8 »	չը կայ

Ընդամենը Անդրկովկասում հայերը կազմում
են 20 տոկոսից պակաս (939,131, 4,702,889
ընդհ. ազգաբնակչութիւնից), իսկ ամբողջ Կով-
կասում 11,7 տոկ. (970,656 8,275,637-ից):
Միակ նահանգը, ուր հայերը գերակշռում են
(56,6 տոկ.)—Երեսեւի նահանգն է, բայց նա
մի եւ նոյն ժամանակ եւ ամենից խիտ ընա-
կեցրած է Անդրկովկասի բոլոր նահանգներից
եւ ամենափոքրն է իր տարածութեամբ. հայե-
րի 90-ից աւելի տոկոս երկրագործութեամբ
են զբաղված, իսկ առեւտրական եւ արդիւնա-
բերական խոշոր ձեռնարկութիւններով զբաղ-
վում են ոչ աւել 10—15 հոգուց, իսկ մնա-
ցածները—կամ արհեստաւորներ են, կամ մանր
առեւտրականներ:

Նոստ տպագրութեան գոյութիւնը—այլ հեռա-
ւոր կենտրոններում՝ Վենետիկ, Պարիզ, Մոս-
կովա...

Նկարագրված է երկրորդ շրջանը, երբ մա-
մուլը մուտք է գործում բուն հայրենիքը, երբ
հրապարակախօսութիւնը մօտենում է ժողո-
վրդին, որոշ չափով արձագանք է լինում նրա
ցաւերին: Երբ կրօնական ոգին տեղի է տալիս
աշխարհականին: Հայը ասպարէզ է գալիս իւր-
եւ ճշմարիտ կուլտուր—տրեգեր եւ նա հիմ-
նում է առաջին տպարանն ու թերթը Փոքր-
Ասիայում (1857 թ.):

Նկարագրված է երրորդ շրջանը, —հայոց մա-
մուլը Թիւրքահայաստանում անդամայնօժված,
հայ գործները վտարված եւ թերթերի մեծ
մասը կենտրոնացած դարձեալ արտասահմա-
նում...

Մի փոքրիկ վիճակագրութիւն, որ կցված է
շրջաբերականին, պարզում է այդ մամուլի ա-
նօրում վիճակը:

Այսօր գոյութիւն ունեն՝	
Թիւրքահայաստանում 0 հայ հրատարակութ.	
Ռուսահայաստանում 5 »	
Կ. Պօլսում	5 »
Եգիպտոսում	3 »
Բօլղարիայում	2 »
Աւստրիայում	1 »
Իտալիայում	1 »
Շվեյցարիայում	1 »
Ֆրանսիայում	5 »
Անգլիայում	3 »
Ամերիկայում	3 »

Շրջաբերականը ծանրացել էր այդ անօրնալ
դրութեան պատճառների վրա: Երկու հարիւր
չափ հրապարակախօսներ զանազան երկրներից

Կառավարչական խորհրդում եւ բարձր դի-
ւանատան մէջ 38 անձերից միայն 1 հայ գոր-
ծավար կայ (օրացոյց 1901 թ.). 19 նահան-
գապետներից եւ օգնականներից—1 օգնականը
հայ է Դադրաստի շրջանում, ուր հայերը 0,2
տոկոս են հաշւում: 116 գաւառապետներից եւ
շրջապետներից ու նրանց օգնականներից—
միայն 5 են հայ: Դատաստանական վարչու-
թեան 146 անձերից (պալատը, նահանգապետ
գատարանները եւ պրօկուրատուրան)—միայն
5 են հայեր: Պետական կալուածներին մինիստ-
րութեան 90 անձերից բարձր պաշտօնեաներ
միայն 10 են հայեր: Հետեւաւարար, 403 բարձր
պաշտօնեաներից—հայերը 22 հոգի են կամ 5,4
տոկոս, այն ինչ նրանք կազմում են ազգաբնա-
կութեան մօտ 20 տոկոս: Արդեօք բաւարար
պերճախօս են այդ թւանշանները:

ՆԱՄԱԿ ԳԵՕԿՈՂԱԹԻ ԳԱՒԱՌԻՑ

Գիւղը գիւղ, յուլիսի 29-ին
«Մշակ» մէջ գիւղական ցաւերի մասին շատ
անգամ է գրվել, բայց մէկ բան, որ նոյնպէս
մեծ չարիք է աղքատ գիւղացիների համար,
կարծեմ, մինչեւ հիմա հրապարակ չէ հանված,
բայց արժէ, որ նա լրագրութեան ներթ դառ-
նայ եւ պարզաբանվի իրաւաբանական տեսա-
կէտից: Դա գիւղացիներին տնտեսող տալու
հարցն է:

Տնտեսող նշանակելը, կանոնադրութեան զօ-
րութեամբ, կախված է հասարակական ժողովից
եւ առանց այդ ժողովի ոչ ոք իրաւունք չունի
նոր տնտեսող բռնելու գիւղի հողերից: Եթէ մի
տուն ժամանակի ընթացքում փչանում է, կամ
նրա բնակիչները տեղափոխվում են մի այլ տեղ
եւ անտեղը մնում է բոլորովին ազատ շինու-
թիւններից, այն ժամանակ այդ տան հողը
պէտք է վերադառնայ հասարակութեան՝ մի այլ
գիւղացու տալու համար, որ կարիք կունենայ
նոր տնտեսողի: Խօսք չը կայ, որ հասարակու-
թիւնը պէտք է ձրի առնէ եւ ձրի տալ, որով-
հետեւ հողը արքունական է եւ ոչ մի գէպ-
քում առեւծախօսի առարկայ դառնալ չէ կարող:
Բայց իրիք տեղափոխվում է մի այլ տեղ, նա
ոչ թէ միայն իր տան քարը եւ փայտեղէնը,
այլ եւ ամբողջ տնտեսողը—հողը ծախում է
փողով, երբեմն մեծ գումարով, նայելով տեղի
մեծութեան եւ յարմարութեան: Դա զեռ չա-
րիքի փոքրագոյնն է, որովհետեւ առեւծախսը
կատարվում է մասնաւոր գիւղացիների մէջ եւ
հողը համեմատաբար է ծանց է նստում: Բայց
մեծագոյն չարիքը նա է, որ ինքը հասարակու-
թիւնն է մասնակցում այդ ապօրինի առեւ-
ծախի մէջ եւ իր լիազօրների միջոցով առեւ-
ծախի տնտեսողը՝ ծախում է այլ գիւղացիներին
աւելի թանկ գնով, մէկին երկու առնելով: Թէ
որտեղ են գնում այդ անարդար ճանապարհով
ստացված փողերը—բանը դրանում չէ. ի

իրանց ստորագրութիւններով քաղձագին ոչնչ-
ւացումը այն պայմաններ, որոնք արգելում են
թիւրքահայ ինտելիգենցիային՝ ծաւալել իր
տաղանդն ու կորովը, ստեղծել մի հզօր մա-
մուլ, որը կոչված կը լինի քաղաքակրթութեան
կրող հանդիսանալ խաւար Արեւելքում:

Ուրիշ բտգմաթիւ խնդիրներ քուէարկվեցին,
անցան:

Հարցերը իրանց մանրամասնութեամբ նա-
խօք արդէն ծանօթ էին կոնգրեսիստներին.
ուստի սակաւ էր պատահում, որ մի հարց
երկարատեւ վիճարանութեան առարկայ լինէր:

146 ժողովականներ ստորագրեցին պարի-
զեան մի գրողի ձեւակերպված որոշումը, որ
հետեւեալն էր.

«Կոնգրեսը ցանկութիւն է յայտնում, որ մա-
մուլի ազատութիւնը, այդ պատաւը քաղա-
քացիական ազատութեան եւ առաջադիմու-
թեան, դառնայ սովորական ըժփմ բոլոր ճըշ-
մարիտ քաղաքակրթված երկրներում»:

Վերջնապէս վրտ էր, երբ ամբիօս բարձրա-
ցաւ Ամերիկայի պատգամաւորը:

Իր հայրենիքի գրողների դաշնակցութեան
կողմից նա հրաւէր կարգաց ժողովականներին՝
յաջորդ կոնգրեսը 1903-ին գումարել Սէն-Լուի,
հիւսիսային Ամերիկայում:

Առաջարկը ընդունվեց անվերջ, խանդավառ
ծափահարութիւններով: Մի քանիսը առարկե-
ցին, բայց ճշող մեծամասնութեամբ որոշվեց
արձագանք տալ Ամերիկայի սիրալիր հրաւերին:
Պարիզի մի հրապարակախօս յայտնեց, որ
Ֆրանսիացիք ուրիշ հանգամանքներում են
կարելի Ատլանտեանը՝ պատասխանելու համար
ամերիկացիների կոչին եւ որ նրանք պատ-

հարկէ, բարեխիղճ մարդու ձեռքին փոխելը
որդ են հասարակութեան օգտին գործա-
խակ չար մարդու ձեռքին կարող են կորչել:
Իրը նրանումն է, որ՝ աղքատ գիւղացի
համար շատ ծանր է հարկերը տալ միայն
տեղի համար, իսկ հասարակութիւնը բոլոր
իրաւունք չունի տնտեսողներից արդիւնքի աղ-
տեղծել իր համար եւ կեղեքել իր հարկա-
անդամներին: Հասարակութեան լիազօր
պատճառաբանում են, որ իրը թէ աշխատե-
ն հասարակութեան օգտին, բայց չեն հա-
կանում, որ հասարակութեան անդամին կողմ
աւել հասարակութեան օգտում տալ չէ նրան-
հայէ: Նրանք կատարում են այդ բանը բո-
նացի եւ խոյս են տալիս գրաւոր պատճառ
բանութիւնից, ուստի անհնար է լինում
անկարգութեան դէմ պաշտօնապէս բողոքել:

Այսպիսի մի դէպք նորերս պատահեց
գիւղում, որտեղ ապրում եմ եւս: Մի անգամ
հասարակութեան անուանով առել էին 60
ծախեցին մի գիւղացու 100 բուլբուլ, որ
առիթ տուեց ինձ այս նամակը գրելու, որ
հետեւ չը կարողացայ համոզել, որ հասարա-
կութեան վարմունքը անարդար է եւ ապօրինի:

ՆԱՄԱԿ ԽՐԱՍԳՐՈՒԹԵԱՆ

Օրհնա, յուլիսի 30-ին
Հարկ եմ համարում ուղղել «Մշակ»
(№ 159) տպագրված մի արտատպութիւն:

Բանը կայանում է մի թիւրիմացութեան
մէջ, որի հիմքը կազմել է այստեղի հեռագրի
տան մի ակամայ սխալը: Ահա այդ սխալը
էլ արտատպել է «Մշակը» «Вѣд. О.Д. Ի»
լրագրից:

Նոյն թերթի հետեւեալ համարներում ուղ-
վեց վերջիշեալ խոշոր սխալը, որը հանգստե-
նող ազդեցութիւն ունեցաւ ազգաբնակչութեան
վրա:

Բարձրագոյն հաստատված յանձնաժողովը որ-
շել է. «Ձը յայտարարելով Օրհնան ծա-
տախտի կողմից վտանգաւոր քաղաք՝ բանալ օր-
նիտարական յանձնաժողովի գործադրութիւնն
ընդ 1897 թ. յունիսի 29-ին Բարձրագոյն հա-
ստատված կանոնների համաձայն Սալային հե-
քին գործերի մինիստրի հետագիրը այդ կարգ-
ընթացի հետեւեալ առիթով. Օրհնայի քաղաքապետը
պաշտօնականապես անունով յունիսի 12-ի
տեղական հեռագրատան մէջ հաղորդված է
ղել՝ Օրհնան ժամանակաւ կողմից վտանգա-
յայտարարելու սխալ մտքով»:

«Այլից առաջ ունենալով այդ, հարկ ենք
մարում յայտարարելու ի գիտութիւն ընդ
նութի, որ Օրհնան ներկայումս, Բարձրագոյն
հաստատված յանձնաժողովի որոշմամբ, ժա-
նախարի կողմից վտանգաւոր չէ յայտարար-
ված, այլ միայն բացված են սանիտարակա-
յանձնաժողովի գործողութիւնները, կաւկած
հիւանդութեան դէպքերի առաջը կանխօր-
անելու եւ քաղաքի սանիտարական դրութեան
վրա հսկելու համար»:

Ձեռք են առնված ամենախիստ միջոցն
Պատահած կասկածելի հիւանդութեան դէպք:

րատ են այս դէպքում եւս անցնել ովկիան
Հերթը հասնում է փական ճառերին: Անի-
քը յուզված են: Ամբողջ դահլիճը ոտքի
կանգնում: Նախագահը արտասանում է հր-
ժեպի ողջոյնը Շվեյցարիային, նրա կառա-
րութեանը, նրա մամուլին եւ համալսարան-
րին, Բերն քաղաքին, որը այնքան սիրով
նահապետական պարգուցեալը դիմաւոր-
կոնգրեսիստներին...

Մի զբօսանք եւս Ֆրանսիական Շվեյցարի-
յում, Լէմանի գեղատիճաղ երկնքի տակ
վաղը երեկոյան ցրվում է կոնգրեսը:
Տպագրութիւնը ուժեղ է այսպիսի կոն-
գրեսներից: Աշխարհիս բոլոր ծայրերից բոլ-
ազգիս ինկալացուցիչները համախմբվում են
ընդհանուր մի գաւառ շուրջը մտերմանում են
սիրում են իրար: Աչքով տեսնում էք նրան-
գրկախառնումները եւ ապագայի անթափա-
ցելի մշուշի մէջ ընդշնչաբար էք կարծես
մամարդկային հոյակապ գերդաստանը, որ
աղգայանական խորութիւնները—որոնք նպաստ-
են, այլ միայն միջոց քաղաքակրթութեան—
կորցնեն թերեւս իրանց գոյութեան իւր-
ւունքը...

Այո, բայց մինչ այն՝ իւրաքանչիւր մի
իւրաքանչիւր մի ազգ գովելի նախնաձայն
րութեամբ բարձր կը պահէ իր սեփական
չը, կապրէ իր ուրոյն կ

Электротпечатная Груз. Издат. Т—ва. Б.-Ванская ул.